

ACTA MVSEI APVLENSIS

APULUM LVI

series *ARCHAEOLOGICA ET ANTHROPOLOGICA*

Fondator

ION BERCIU

Editor

GABRIEL T. RUSTOIU

Colegiul editorial

RADU ARDEVAN - Universitatea „Babeş-Bolyai”, Cluj-Napoca

NIKOLAUS BOROFFKA - Deutsches Archäologisches Institut, Berlin

DANIEL DUMITRAN - Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia

VALER MOGA - Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia

CHRISTOPHER F. E. PARE - Universitatea „Johannes Gutenberg”, Mainz

ZENO KARL PINTER - Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu

MARIUS PORUMB - Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca

VOLKER WOLLMANN - Obrigheim

Colegiul de redacție

HORIA CIUGUDEAN - director

RADU OTA - secretar de redacție

GEORGE BOUNEGRU - membru

CONSTANTIN INEL - membru

Adresa de corespondență:

MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII

510010 ALBA IULIA

Str. Mihai Viteazul, 12-14

Tel. 0258/813300

Correspondence address:

MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII

RO – 510010 ALBA IULIA

Mihai Viteazul St., 12-14

Tel. (+40) (258) 813300

revista.apulum@yahoo.com

www.mnuai.ro; www.muzeuluniriialba.ro; www.anuarulapulum.ro

© 2019 MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII, ALBA IULIA

ISSN – 1013-428X

ISSN – 2247 – 8701

ISSN-L – 2247 – 8701

ACTA MVSEI APVLENSIS

APVLVM

LVI

series *ARCHAEOLOGICA ET ANTHROPOLOGICA*

ALBA IULIA

MMXIX

Tehnoredactare: RADU OTA

Traducerea și verificarea textelor în limba engleză: ADINA GOȘA

Textele nepublicate nu se restituie.

S U M A R

CONTENTS – SOMMAIRE – INHALT

CRISTIAN TITUS FLORESCU, Profesorul Sabin Adrian Luca, IX

STUDII – STUDIES

- SABIN ADRIAN LUCA, TIBERIU BOGDAN SAVA, DORU PĂCEȘILĂ, OANA GAZA, IULIANA STANCIU, GABRIELA SAVA, BIANCA ȘTEFAN, Date radiocarbon din situl arheologic de la Turdaș – Luncă (Cercetările preventive ale anului 2011) (III)
Radiocarbon data from Turdaș – Luncă archaeological site (the preventive researches from 2011) (III)..... 1
- MARIUS-MIHAI CIUTĂ, BEATRICE CIUTĂ, Din nou despre reprezentările de onagri din mediul cultural vinčian timpuriu
New data about the onager representations in the early Vinča culture..... 17
- MIHAELA-MARIA BARBU, MIHAI GLIGOR, Industria litică cioplită aparținând grupului cultural Foeni din situl de la Alba Iulia – „Lumea Nouă” (jud. Alba) (II)
Chipped lithic industry belonging to Foeni cultural group from Alba Iulia – Lumea Nouă archaeological site (Alba county) (II)..... 45
- CAROL KACSÓ, Contribuții la cunoașterea reprezentărilor antropomorfe și zoomorfe din Bronzul târziu în nord-vestul Transilvaniei
Beiträge zur Kenntnis der Spätbronzezeitlichen anthropomorphen und zoomorphen Darstellungen im nordwesten Transsilvaniens..... 67
- HORIA CIUGUDEAN, CLAES UHNÉR, COLLIN QUINN, GABRIEL BĂLAN, OVIDIU-MAXIM OARGĂ, ADRIAN COSMIN BOLOG, GABRIEL BALTEȘ, După 25 de ani: grupul Cugir-Band în lumina noilor cercetări
Twenty five years later: The Cugir-Band group in the light of

	<i>recent research</i>	89
AUREL RUSTOIU, SANDOR BERECKI, Craftsmanship and community in the eastern Carpathian basin during the Late Iron Age (4 th -3 rd centuries BC)		
	<i>Meșteșuguri și comunitate în estul Bazinului carpatic în cea de a doua vârstă a fierului (sec. 4-3 a.Chr.)</i>	131
PÉTER FORISEK, Arrian and Colchis. <i>Some datas about the religion and culture of Colchis in the early 2nd century AD according to the Periplus by Flavius Arrianus</i>		
	<i>Arrian și Colchida. Câteva date despre religia și cultura Colchidei la începutul sec. II p.Chr. după Periplus de Flavius Arrianus</i>	161
CĂTĂLIN PAVEL, Mithras in Apulum – an iconographic case study		
	<i>Mithras în Apulum – un studiu de caz iconografic</i>	171
GEORGE VALENTIN BOUNEGRU, BOGDAN PÂCLIȘAN, Două altare romane de la Apulum recent descoperite.....		
	<i>Two roman altars from Apulum recently discovered</i>	185
ISTVAN FABIAN, Prevenirea și controlul epidemiilor în armata romană		
	<i>Prevention and control of epidemics in the Roman army</i>	193
CĂLIN COSMA, Două morminte cu cai descoperite în cimitirul din secolele VII-VIII de la Șpălnaca/Șugud (jud. Alba)		
	<i>Deux tombes des chevaux découvertes dans le cimetière du 7me-8me siècles de Șpălnaca/Șugud (dep. Alba)</i>	199

RESTAURARE – CONSERVARE – INVESTIGAȚII

RESTORATION – CONSERVATION – INVESTIGATIONS

DAN ANGHEL, Suporturi pentru arderea ceramicii descoperite la Apulum		
	<i>Supports for firing ceramics discovered at Apulum</i>	227
SORIN ȘERBAN, Restaurarea unui vas glazurat de tip <i>kantharos</i> din colecția Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia		
	<i>The restoration of a glazed kantharos from the collection of the National Museum of Union Alba Iulia</i>	241

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

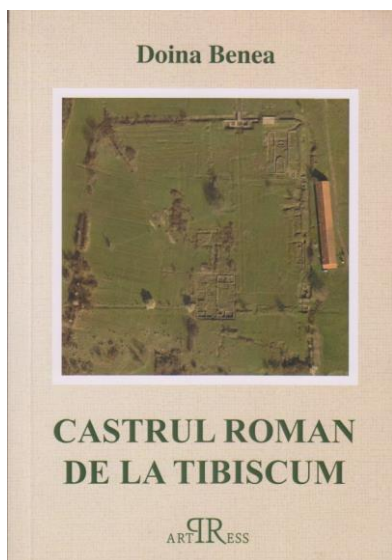
REVIEWS AND READER'S NOTES

HORIA CIUGUDEAN, Alin Frînculeasa, Angela Simalcsik, Bianca Preda, Daniel Garvăn, <i>Smeeni – Movila mare: monografia unui sit arheologic regăsit</i> , Bibliotheca Mousaios 13, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2017, 517 pag., 136 planșe.....	249
GEORGE VALENTIN BOUNEGRU, Doina Benea, <i>Castrul roman de la Tibiscum</i> , Ed. ArtPres, Timișoara, 2018, 279 p., 65 figuri alb-negru, 8 planșe color.....	253
RADU OTA, Ovidiu Țentea, Florian Matei-Popescu, <i>Between Dacia and Moesia Inferior. The Roman forts in Muntenia under Trajan. Între Dacia și Moesia Inferior. Castele Romane din Muntenia în timpul lui Traian</i> , Ed. Mega, Bucharest, 2016, 70 p., 3 hărți, 26 figuri și fotografii color și alb-negru.....	255
RADU OTA, Ovidiu Țentea, Britta Burkhardt, <i>Baths on the Frontiers of Roman Dacia. Băile de pe frontierele Daciei romane</i> , Ed. Mega, Bucharest, 2017, 72 p., o hartă, 47 figuri și imagini alb-negru și color.....	259
RADU OTA, Dan Gheorghe Teodor, <i>Contribuții arheologice la problema etnogenezei românești</i> , Iași, Casa Editorială Demiurg, 2018, 149 pagini și 37 figuri alb-negru.....	262
RADU OTA, Dan Băcuet-Crișan, <i>Porta Mesesina în preajma anului 1000. Cercetări, situri, artefacte</i> , (ed. a 2-a) Cluj-Napoca, Ed. Mega, 2015, 100 pagini, ilustrații și 53 figuri alb-negru.	268

NECROLOGURI

OBITUARIES

RADU OTA, GEORGE VALENTIN BOUNEGRU, <i>In memoriam Doina Benea</i>	272
CĂLIN COSMA, <i>In memoriam Nicolae Gudea</i>	274
Lista autorilor.....	277

Doina Benea, *Castrul roman de la Tibiscum*, Ed. ArtPres, Timișoara, 2018, 279 p., 65 figuri alb-negru, 8 planșe color.

George Valentin BOUNEGRU
Muzeul Național al Unirii Alba Iulia

An de an Doina Benea a oferit spre publicare studii și articole de o bună ținută științifică, definind modalități de înțelegere a epocii romane în ansamblul ei, sau a Daciei provinciale, analizând structurile sociale, economice, viața militară etc.

În anul centenarului Marii Uniri, a venit în fața specialiștilor și a publicului cu o monografie arheologică dedicată castrului de la Tibiscum¹. Volumul, apărut cu sprijinul

Asociației „Salvați Patrimoniul Timișoarei”, printr-un proiect cofinanțat de CJ Timiș, însumează rezultatele unor îndelungate investigații arheologice, întinse pe 38 campanii de săpătură, dintre care 36 sub directa coordonare a domniei sale. Economia lucrării se dezvoltă sub următoarele capitole mari: I. Introducere; II. Fortificațiile romane din punctul *Zidină*; III. Unitățile militare de la Tibiscum și ștampilele lor; IV. Frontiera de vest a Daciei romane în sec. II-III; V. Concluzii; VI. Anexă. Pe lângă un substanțial rezumat în limba germană, monografia beneficiază de o ilustrație compusă din 65 figuri alb-negru și 8 planșe color.

În capitolul introductiv este făcută o prezentare a sitului, a complexului de fortificații de pe malul râului Timiș, a toponimiei și a regimului juridic al rezervației arheologice. Un istoric al cercetărilor anterior anului 1977, când domnia sa preia atribuțiile de responsabil științific și metoda de abordare a cercetării întregesc acest prim capitol, introducând cititorul în problematica lucrării.

Capitolul al II-lea, având 100 de pagini, prezintă succesiunea de castre de la Tibiscum, elementele de fortificare descoperite, precum și edificiile cercetate din interior și atribuite acestora. Fazele de construcție sunt susținute prin interpretarea rezultatelor arheologice, coroborate cu analogii din Imperiu. Fiecare subcapitol are concluzii preliminare. Această organizare fluidizează lectura, clarificând datarea fiecărui nivel arheologic. Se încheie cu un subcapitol dedicat locuirii romane târzii. În baza descoperirilor este dovedită încă o dată, dacă mai era nevoie, exercitarea controlului imperial aici și după retragerea

¹ Între timp, autoarea a încetat din viață în primăvara acestui an.

administrației în sudul Dunării, sugerând totodată stăpânirea efectivă a Imperiului asupra căilor principale de acces ale fostei provincii.

Capitolul al III-lea tratează succesiunea de unități militare staționate la Tibiscum: *Cohors I Sagittariorum*, *Cohors I Vindellicorum milliaria c. R.*, *Numerus Palmyrenorum tibiscensium*, *Numerus Maurorum Tibiscensium* și *Cohors II Hspanorum* (ultima, probabil pentru scurt timp, sub forma unui detașament). Atestarea trupelor auxiliare este discutată pe baza tipurilor de ștampile descoperite pe materialul tegular.

Capitolul al IV-lea, al doilea din punct de vedere al consistenței, reia problematica graniței de vest a Daciei romane, subiect abordat și cu alte ocazii (cel mai recent în Doina Benea, *Istoria Banatului. Antichitatea*, ed. a II-a, Editura Academiei Române, 2016). Organizarea limesului este văzută cronologic, evenimentele istorice din Imperiu având reverberații în mediul provincial. Conflictul Imperiului, atât cele interne, declanșate de dorința de a accede la tronul imperial, cât și cele externe, de extindere sau de pacificare a frontierelor, au determinat acțiuni ale trupelor militare cu impact în zonă. Autoarea este de acord cu ipoteza potrivit căreia scăderea drastică a efectivelor militare ale Daciei de la finalul domniei lui Gallienus a făcut ca autoritatea imperială asupra provinciei să nu mai existe de *facto*.

Capitolul al V-lea, *Concluzii*, sintetizează particularitățile castrului de la Tibiscum conferite de poziția acestuia în centrul sectorului de sud-vest al fostei provincii Dacia. Anexa, care se constituie în cel de-al VI-lea segment al cărții, este o componentă esențială, o veritabilă filă de jurnal arheologic. Sunt prezentate toate unitățile de cercetare efectuate în castru între anii 1976 și 2012, sunt descrise dimensiunile și stratigrafia fiecăreia, precum și scurte observații. Sunt menționate rar și piesele cu putere de datare (spre exemplu o monedă de bronz emisă la Niceea sub Severus Alexander, descoperită în secțiunea trasată în campania anului 1990). Ilustrațiile sunt eterogene, sugerând evoluția cercetării de la Tibiscum. Sunt deopotrivă desene de mână, trase în tuș pe hârtie de calc, intercalate cu desene prelucrate digital. Figurile alb-negru sunt completate cu ilustrație color. Fără a avea pretenția de a epuiza subiectul, profesorul Doina Benea nu face altceva decât să introducă în lumea academică un nou demers istoriografic. Acesta se adaugă altor monografii semnate de autoare sau de alți cercetători: D. Benea, P. Bona, *Tibiscum*, Ed. Museion, București, 1994; D. Benea, *Atelierele romane de mărgele de la Tibiscum*, Ed. Excelsior Art, Timișoara, 2011 și A. Ardeț, *Tibiscum. Ceramica descoperită la Iaz „Traianu”*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2009.

Obligația morală pentru colaboratorii din colectivul actual de cercetare de la Tibiscum este de a-i continua munca, prin publicarea materialului arheologic încă nevalorificat științific și dezvelirea de noi vestigii ale orașului roman.